

Атамкулова Е.Т., Ормонов Э.А.

**САЯСИЙ ПАРТИЯЛАРДЫН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮН УКУКТУК
ЖӨНГӨ САЛУУНУН ЭВОЛЮЦИЯСЫ**

Атамкулова Е.Т., Ормонов Э.А.

**ЭВОЛЮЦИЯ ПРАВОВОГО УРЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ**

Е.Т. Atamkulova, E.A. Ormonov

**THE EVOLUTION OF THE LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES
OF POLITICAL PARTIES**

УДК: 347.22-65

Бул илимий макалада саясий партиялардын ишмердүүлүгүн Конституциялык укуктук жөнгө салынуусуна ретроспективдик талдоо жүргүзүлгөн.

Негизги сөздөр: саясий партиялар, жөнгө салынуу, эволюция, Конституция.

В данной научной статье проведен ретроспективный анализ Конституционно правового регулирования деятельности политических партий.

Ключевые слова: политическая партия, регулирование, ретроспектива, эволюция, Конституция.

This scientific article deals with the retrospective analysis of constitutional legal regulation of the activities of political parties.

Key words: political party regulation, retrospective, evolution, Constitution.

Саясий партиялар жөнүндөгү атайын мыйзам актылары мыйзам чыгаруу ишмердүүлүгүнүн өнүгүп келе жаткан жаш тармагы.

Анын калыптануусу XX кылымдын 60-70-жылдарына таандык. Бул мыйзамдын өзгөчөлүгү болуп партиялар анын өзөгүн түзүп, саясий партиялардын функциясын гана жөнгө салбастан, ал уюмдун ишмердүүлүгүн да жөнгө салат. Айта кетчү нерсе бул мыйзамдын нормалары саясий партиялардын ички уюмдук мамилелерин да жөнгө салат. Бул мыйзам актыларында өзгөчө көңүл саясий партияларды каржылоону жөнгө салуу маселелерине кайрылгандыгы болуп саналат. Саясий партиялардын Конституциялык укуктун объектиси катары канча кыска тарыхка ээ болбосун, ал Кыргыз Республикасында андан да кыска тарыхка ээ.

1905-жылкы революцияга чейин партиялардын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу мыйзам актылары болгон эмес. Партиялардын ишмердүүлүгүнө тыюу салынган. Партиялардын ишмердүүлүгүн легалдаштыруу жана активдештирүү 1905-жылдан 1917-жылга чейин кыска мөөнөттө өкүм сүрдү. Бул абал Россия Социалисттик Федеративдүү Союздук Республикасынын 1918-жылдагы кабыл алган конституциясынан кийин өзгөрө баштады [1]. Конституциянын жалпы жөбөлөрү пролетариаттын бийлигин орнотуп, эмгекчилердин бирикмелерге биригүү эркиндигин жар салды.

Ошону менен бирге бул Конституция пролетардык мамлекеттин максаттары менен төп келбеген

топтордун жактардын укугун жокко чыгарган. Өзүнүн өнүгүшүн бул жоболор Кыргыз Автономиялуу Советтик Социалистик Республикасынын Конституциясынын 1-беренесинде каралган (30-апрель, 1929-жылы) [2].

Бул жоболор Советтик Социалисттик Союздук Республикасынын 1936-жылдагы Конституциясында (1936-жылы бекитилген), ошондой эле Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын (23-март, 1937-жылдагы) Конституциясында да бекитилген [3]. Бул Конституциянын нормалары Кеңештерди коомдун саясий негизи катары тааныган. Ошондой эле коомдук уюмдарга биригүү укугун караган. Коммунисттик партия бардык коомдук уюмдардын жетекчи органы болуп таанылган. Советтик Социалисттик Союздук Республикасынын 1977-жылдагы Конституциясы, ошондой эле Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын Конституциясы (20-апрель, 1978-жылы) бул салтты улантты [4].

Конституциянын 6-беренеси Коммунисттик партияны саясий турмуштун жетекчи жана багыттоочу күч катары түздөн-түз тааныган. Ушул эле берене менен бардык партиялык уюмдар Конституциянын чегинде иш жүргүзүүгө милдеттендирилип, Коммунисттик партия жетекчи ролдо экендиги эске алуусу зарыл болгон.

Бул норма саясий партиялардын өздөрүнүн өкүлдөрүн элдик кеңештин депутаттыгына шайлап, мамлекеттин саясатын иштеп чыгууда аны башкарууга катышууга укук берген. 1990-жылы гана Компартиянын жетекчи ролу Конституциялык нормадан алынып салынган.

Саясий партиялардын укуктук статусун жөнгө салуунун маанилүү этабы болуп Кыргызстан эгемендүүлүк кабыл алгандан кийин, 1991-жылы 1-февралда №359-ХП «Коомдук уюмдар жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамын кабыл алган.

Бул мыйзам биринчи жолу саясий партиялар коомдук уюмдар катары саналып, алар эркин уюшулуп, мыйзам алдында тең укуктуу экендиги жазылган. Саясий партиялардагы мүчөлүк жөнгө салынып, армияда, укук коргоо органдарында аны түзүүгө тыюу салды.

Саясий партиялардын аткарган кызматы жана максаттары аныкталган. Мыйзам саясий партияларды шайлоолордо эркин катышуу укугун тааны-

ган. Партияларды каржылоо каралып, саясий партияларды мамлекет тарабынан каржылоого тыюу салынып, алар өздүк каражаттардын эсебинен каржыланыш милдети жүктөлгөн.

Саясий партияларды укуктук институт катары таануунун кезектеги этабы болуп, 1993-жылы Кыргыз Республикасынын Конституциясы кабыл алынгандыгы болуп, ал саясий көп түрдүүлүк, көп партиялуулук принциптерин жар салып, алардын тең укуктуулугун жана коомдук уюмдардын ишмердүүлүгүнүн эркиндигин караган.

1995-жылы бул мыйзамга өзгөртүү киргизилип, коомдук уюмдардын милдеттүү түрдө катталышын орноткон.

1999-жылы 12-июнда N 50 «Саясий партиялар жөнүндө» мыйзам кабыл алынгандан кийин, «Коомдук уюмдар жөнүндөгү» мыйзамдын саясий партиялардын статусунун ишмердүүлүгүн жөнгө салынуучу беренелери өз күчүн жоготту [5].

Мына ошентип 1999-жылга чейин саясий партиялардын укуктук базасы бир канча Конституциялык нормалардан туруп, ошондой эле саясий партиялар жөнүндөгү мыйзам менен жөнгө салына баштаган. Ошону менен бирдикте саясий партиялардын шайлоого катышууга болгон укуктары толук жетишээрлик деңгээлде жөнгө салынган эмес.

1990-жылдан 1999-жылга чейин Кыргыз Республикасында саясий партиялардын мамлекеттик бийликти аткаруу менен байланышкан түздөн-түз байланышкан функцияларын укуктук жөнгө салуунун биринчи этабы орун алган. Ошону менен бирдикте саясий партиялардын инсандын укугун ишке ашыруу формасы катары жөнгө салуу процесси өтө баштаган.

Бирок мындай жөнгө салуунун толук кандуулугу, саясий партиялардын ролу, алардын шайлоо процессине катышуу укуктарынан бир канча артта калган. Саясий партиялардын уюм катары жөнгө салынышы 1990-жылдардан 1999-жылга чейинки аралыкта бир канча олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди. Айрыкча «Саясий партиялар жөнүндөгү» мыйзамдын кабыл алынышы чоң түрткү болду. 1999-жылга чейин саясий партиялардын укуктук абалы конституциялык укук тарабынан жана аракеттеги мыйзам актылары менен гана жөнгө салынып келген. 1999-жылдын орто ченинен тартып саясий партияларды институтташтыруунун жаңы этабы башталып – бул этап атайын мыйзам актысы менен саясий партияларды уюм катары тааныды. Ошондой эле айта кетүү зарыл, бул этап илим тарабынан жетиштүү изилдене элек.

Ошентип саясий партиялардын пайда болуу жана өнүгүү себептери катары татаал коомдук түзүлүштүн болушу, ал коомдо өнүккөн жарандык коомдун болушу жана так аныкталган ал коомдогу кызыкчылыктардын болушун айтсак болот. Саясий партиялардын пайда болуу себептери аларды институтташтыруу процессинин себептери менен байланышпайт, себеби институтташтыруу XX кылымдын орто ченинен баштап мамлекеттин ишмердүүлүк

чөйрөсүнүн кеңейишинен, ошондой эле саясий партиялардын ролунун жогорулашынан, инсандын ролунун жана укук, эркиндиктеринин жогорулашы менен шартталган.

Саясий партияларды институтташтыруунун, алардын укуктук статусун, ишмердүүлүгүн, укуктук жактан жөнгө салынышын системалаштыруу, чет элдик практикада конституциялык деңгээлде жөнгө салуу менен түшүндүрүлөт. Конституциялык нормалар саясий партиянын коомдогу ордун жана аткарган ролун аныктайт.

Мына ошого байланыштуу белгилей кетчү нерсе Кыргыз Республикасында саясий партиялардын укуктук статусу толук жетишээрлик деңгээлде жөнгө салынган эмес. Саясий партияларды институтташтырууну изилдөөдө саясий партиянын үч түрдүү маңызга ээ болгондугун көрөбүз. Алар «бийликтеги партия», «партия өзгөчө уюм катары», жана «партия инсандын укугун ишке ашыруу формасы катары».

Саясий партияларды изилдөөнүн үч негизги багыты – аларды социалдык кубулуш катары, илимий кызыкчылыктын объектиси катары, ошондой эле партияны укуктук кубулуш катары изилдөө артыкчылык мүнөзгө ээ. Алардын ролун жана ордун коомдо аныктоо саясий системанын башка элементтеринен бөлүп кароо менен, саясий партиялардын абалын укуктук жөнгө салуу менен гана мүмкүн болуп отурат. Саясий партияларды укуктук кубулуш катары изилдөөнүн өзөгү алардын Конституциялык укуктук статусун изилдөөдө жатат.

Ушул бөлүмдү жыйынтыктап айтканда, саясий партияларды укуктук кубулуш катары изилдөө менен бирдикте алардын укуктук жөнгө салуу эволюциясын байланыштырып, төмөнкү тыянактарды айтсак болот:

1. Саясий партиялардын ишмердүүлүгүн укуктук жактан жөнгө салуунун негизги этаптары аныкталды:

а) 1917-жылдан баштап 1929-жылдын аралыгында Кыргыз Автономиялуу Советтик Социалисттик Республикасынын биринчи Конституциясы кабыл алынган этап;

б) 1929-жылдан баштап 1937-жылга чейинки Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын Конституциясы кабыл алынган этап;

в) 1937–1978-жылга чейинки этап;

г) 1978-жылдан баштап 1993-жылы эгемендүү Кыргыз Республикасынын Конституциясы кабыл алынган убакыт аралыгын айтуу орундуу.

2. Биринчи жолу саясий ишмердүүлүктү мыйзамдык жөнгө салуу 1917-жылдагы октябрь революциясынын кийин ишке ашырылган. Ага ылайык саясий партиялардын ишмердүүлүгүн укуктук жөнгө салуу 1918-жылы кабыл алынган Россия Социалисттик Федеративдүү Союздук Республикасынын конституциясы негиз болду.

3. Саясий партиялардын ишмердүүлүгүн атайын мыйзам менен укуктук жөнгө салуу жана көп партиялуулук системаны орнотуу 1993-жылы кабыл

алынган эгемендүү Кыргыз Республикасынын Конституциясынан кийин мүмкүн болду.

4. Саясий партиялардын «бийликтеги партия» катары активдүүлүгү Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 2010 - жылдагы жаңы редакциясын кабыл алып, парламенттик башкарууга багыт алгандан кийин байкала баштады.

Колдонулган маалымат булактары:

1. Чистяков, О.И. Конституция РСФСР 1918 года О.И.Чистяков. – М.: 1984. – 29 б.

2. Кыргыз ССРинин Конституциясы.–30-апрель 1929-ж. ГА Кыргыз Республикасынын МБА: ф. 21, оп.3, д.141, 75–84-б.
3. Кыргыз ССРинин Конституциясы 23-март 1937-ж. // Кыргыз Республикасынын МБА: ф.22, оп.1, д.1, 1-б.
4. Кыргыз ССРинин Конституциясы 1978-ж. «Ведомости Верховного Совета Киргизской ССР», 1978 г. N 8, 50 б.
5. Кыргыз Республикасынын «Саясий партиялар жөнүндөгү» мыйзамы 12-июнь, 1999-ж. Нормативные акты Кыргызской Республики, октябрь, 2007 года, N 424.

Рецензент:

кандидат юридических наук Тайлакова С.Дж.